

РОЛЬ ПЕРІОДИЧНОЇ ПРЕСИ В ПОШИРЕННІ ГОСПОДАРСЬКО-КООПЕРАТИВНИХ ЗНАТЬ УКРАЇНЦІВ (ЗАХІДНА УКРАЇНА, ПОЧАТОК ХХ ст.)

На початку ХХ ст. у Західній Україні періодичні видання стали універсальним чинником поширення господарсько-кооперативних знань українців. Це і громадські видання, і спеціальні господарсько-просвітницькі часописи, і господарсько-кооперативні журнали, які висвітлювали окремі ділянки сільського господарства та підходи, форми, методи і засоби з поширення знань у тій чи іншій галузі, знайомили з новітніми методами господарювання. У статті представлено їх аналіз та розкрито роль, яку вони відігравали у формуванні економічних знань українців.

Ключові слова: господарсько-економічна культура, періодичні видання, часопис «Сільський господар».

Учені кваліфікують пресу як джерело і як чинник суспільно-політичного життя, елемент культурного розвитку та політичної боротьби, позаяк такий підхід уможливує ґрунтовне осягнення змісту суспільних процесів. Західні українці, будучи частиною народу бездержавного, політично і національно поневоленими, використовували пресу як фактор національного самоутвердження, самоорганізації. Окрім того, вона була потужним освітнім засобом.

Періодичні видання стали універсальним чинником поширення господарсько-кооперативних знань з-поміж різних верств населення наприкінці ХІХ — на початку ХХ ст. З'ясування порушеної у статті проблеми зумовлює необхідність здійснення стислого змістовно-типологічного аналізу часописів відповідного спрямування. Хронологічно в їхньому розвитку виокремлюємо два головні періоди. Перший — остання третина ХІХ — 1914 р., коли з'являються перші господарські журнали, які шукають власне «обличчя» і місце у вирі суспільної періодики. Другий період охоплює 1920-1930-ті роки, коли за нових суспільних умов видання модернізуються і підносяться на якісно новий рівень.

Попри те, що українська наука має ґрунтовні дослідження, узагальнюючі студії та праці, присвячені окремим періодичним виданням, у ділянці пресознавства (І. Брик, М. Возняк, В. Дмитрук, В. Дорошенко, А. Животко, І. Крупський, І. Курляк, Б. Ступарик, О. Терещук, І. Франко, Н. Черниш, М. Шеремет, В. Щурат, інші) порушена в назві статті проблема є зовсім не вивченою. Звідси і *мета* нашої розвідки — проаналізувати

роль української періодики у формуванні господарсько-економічних знань українців західного регіону на початку ХХ ст.

Аналіз періодичних видань, які виходили в Західній Україні за досліджуваного періоду, уможливорює їх умовний поділ за тематично-змістовими характеристиками на такі групи: 1) загальні суспільні (громадські, громадсько-політичні, культурно-освітні тощо) видання, в яких економічна тематика, зокрема й просвітнього характеру, посідала більше чи менше місце, порівняно з іншими пріоритетними чи рівноправними змістовими складниками газет і журналів; 2) спеціалізовані господарсько-просвітницькі видання, які відігравали головну роль у поширенні знань з різних галузей господарства; 3) кооперативні (господарсько-кооперативні) часописи, розраховані на різну читацьку аудиторію. Дві останні групи мали переважно науково-популярний характер та призначалися для масового читача, однак поряд з ними існували і суто фахові та науково-аналітичні журнали, що призначалися для вузчого кола професіоналів і вчених.

Архітектоніка досліджуваної проблеми диктує таку логічну послідовність її висвітлення: спершу з'ясуємо загальні характеристики спеціалізованих господарських, потім кооперативно-господарських і громадських часописів, а відтак деякі аспекти висвітлюваних ними питань з окремих ділянок господарської діяльності та підходи, форми, методи і засоби з поширення знань у цій галузі. Цей процес відзначається тяглістю, наступністю, коли видавці кожного наступного часопису спиралися і наслідували досвід своїх попередників, що зумовлює доцільність застосування хронологічно-ретроспективного підходу до висвітлення цього процесу.

Перші часописи господарсько-економічного змісту побачили світ у Галичині в другій половині ХІХ ст. Їхня численність (близько десяти) та нетривалий час існування засвідчують, що український провід краю розумів їхню значущість як вагомого чинника піднесення господарської культури й добробуту українців краю, але, не маючи належних досвіду і засобів, наполегливо шукав прийнятних форм і шляхів розвитку періодики відповідного спрямування.

Для розширення сфери популяризації господарської культури загалом та поглиблення знань з її окремих галузей створювалися додатки різного формату до часописів економічної та громадсько-політичної тематики. Вагоме місце в цьому процесі посідав популярний додаток до часопису «Економіст»

під назвою «Самопоміч», який у 1909-1914 рр. перетворився на трибуну пропаганди значення кооперативної, шкільної, фахової освіти для піднесення добробуту народу та необхідності посилення ролі «Просвіти» й інших громадських організацій у її розвитку [1; 2 та ін.].

Провідне місце в українській господарсько-економічній періодиці належить часопису «Сільський господар» (1926-1939; 1941-1944). Поряд з «універсальними» господарськими виданнями, які прагнули охопити всі актуальні ділянки виробничої життєдіяльності українського селянства, існували і вузькопрофільні журнали, які стосувалися її окремих напрямів, до прикладу, пасічництва та ін. Що стосується етнонаціональності, домінували моноетнічні україномовні видання, що розраховувалися на українське населення, передусім селянство, хоча в певний час існували і білінгвістичні часописи, що видавалися українською та польською чи іншими мовами.

Визначальним аспектом функціонування періодичного видання був його видавець. Більшість українських господарських часописів випускалися організаційними зусиллями і на кошти громадських організацій, кооперативних установ, а також приватними видавцями. За відсутності фінансової підтримки з боку офіційних державних чинників це забезпечувало їхню відносну самостійність, але загострювало проблему фінансування, спричиняючи постійне балансування на межі самовиживання. При цьому зауважимо: фактично жодне з таких видань не розглядалося як комерційний проєкт, здатний давати прибутки. Тому головним мотивом їхньої появи було прагнення піднести господарську культуру народу задля поліпшення його добробуту й національного незалеження. Не оминули цю видавничу сферу і політичні впливи, що виразніше проявилось у спеціалізованих часописах московільського і народовецького спрямування кінця ХІХ — початку ХХ ст.

Провідним каналом поширення господарської культури стали громадські, культурно-освітні та навіть окремі суспільно-політичні й партійні часописи. До прикладу, рубрики чи тематичні сторінки «Господарство і торгівля», «Економічний вісник» існували в першому і найвизначнішому українському щоденнику «Діло» (1880-1939). Інший відомий денник «Новий час» (1923-1939) проводив цілеспрямовану лінію на формування з-поміж українства «господарського патріотизму».

Важливим напрямом економічного просвітництва стала пропаганда новітніх технологій і прийомів, спроможних модернізувати і піднести ефективність ведення господарства. Так, завдяки часопису «Господарь» (Ч. 19 за 1870 р.) галицький селянин чи не вперше отримав можливість побачити у малюнках новітні сільськогосподарські знаряддя (плуг, сіножатку, «перетрясач сіна», «розбивач грудок», борону тощо), якими послуговувалися хлібороби сусідніх європейських країн.

Українська господарська преса активно пропагувала досвід зарубіжних країн з розвитку різних ділянок сільського господарства, кооперації, промислу, запровадження нових виробничих технологій, діяльності з піднесення економічної освіти тощо. Порівняльний аналіз таких публікацій засвідчує формування стереотипних уявлень, коли окремі країни пов'язувалися з певними досягненнями в окремих виробничих галузях. До прикладу, Данія подавалася як зразок запровадження передових технологій у хліборобстві, Болгарія — з розвитку городництва, США — з розведення свиней; Чехословаччина — сільськогосподарської освіти тощо.

Господарсько-кооперативна преса в різний спосіб стимулювала розвиток фахової освіти. Так, на шпальтах «Кооперативного молочарства», «Сільського господаря» точилися дискусії про її зміст і значення для розвитку сільського господарства, передусім тваринництва [2; 8 та ін.]. «Кооперативне молочарство» обґрунтувало важливість навчання майбутніх тваринників, постійно друкувало умови їх прийому на фахові курси. Кинувши гасло: «Давайте своїх хлопців на науку ремесла», редакція ужгородського журналу «Кооператива» виступила ініціатором і практичним організатором курсів для торговців, розробивши для них відповідні програми.

За умов зосередження зусиль на піднесенні господарської культури українців нерозвинутим залишився сегмент спеціалізованих часописів, які б стимулювали розроблення проблем економічної теорії та сприяли підвищенню кваліфікації фахівців з різних галузей господарства. За довоєнного періоду на розв'язання цих завдань були покликані «Рільничі відомості». У цьому виданні агрономи обговорювали питання меліорації, використання міндобрив, ведення сівозмін, садівництва, городництва, догляду за пасовищами тощо. «Часопись правнича і економічна», яку видавали «історико-філософською секцією» НТШ, містила науково-аналітичні розвідки

з проблем права власності, розвитку народного господарства в Україні тощо.

Хоча кожен часопис мав свою спрямованість і розв'язував власні специфічні завдання, змістовно-тематично українська господарська періодика мала багато подібних рис. Її аналіз дає підстави стверджувати про вироблення «спільної матриці» у проведенні просвітницької роботи з піднесення господарської культури з-поміж широких верств українського населення. Це явище відображають, як уже відзначалося, рубрики (розділи) часописів, які увиразнюють системність роботи з формування знань з окремих ділянок господарського життя та характер і спрямованість економічного просвітництва загалом.

Чи не в кожному часописі існували правознавчі рубрики, при цьому редакція зосереджувала увагу читачів на роз'ясненні проблематики, яка відповідала його фаховій спрямованості, змісту законів про земельну реформу, а також численних «приписів» і «розпорядків», що стосувалися комасації, меліорації, т. зв. меліораційного права, оподаткування для хліборобів тощо.

Аналіз матеріалів самих часописів, бібліографічно-довідникових видань [7] та деяких аналітичних студій [3, с. 195-197, с. 262-264; 4] свідчить, що спеціалізовані господарські часописи останньої третини ХІХ — початку ХХ ст. виходили незначними тиражами — від 300 до переважно 1-1,5 тис. примірників. Вони мали лише по кілька сотень фізичних передплатників, тому надходили переважно до кооперативних та інших економічних установ і громадських організацій. Отже, зважаючи на загальне число господарських часописів та їхній зовсім незначний видавничий вік (у середньому два-три роки), можемо з певними умовностями стверджувати, що один із них ледве припадав на читальню «Просвіти», що існували в абсолютній більшості українських громад.

Виходячи з цих показників, можна спостерігати помітне поліпшення ситуації за міжвоєнного періоду ХХ ст. Видавничий вік часописів зріс у середньому до п'яти-шести років, найбільшим він був у «Сільського господаря» і «Українського пасічника» — по 12 років, а в «Господарсько-кооперативного часопису» — 22 роки. Наклади більшості часописів становили 2-3 тис. примірників, «Сільського господаря» у 1930-х рр. — сягнув 11 тис. (під час Другої світової війни він доходив до 52 тис.). Два наймасовіші україномовні часописи були в кожній читальні «Просвіти» та в багатьох інших економіч-

них і громадських установах, тобто формально вони ставали доступними кожному українському хліборобові.

Утім, так і не вдалося змінити ситуацію з індивідуальною передплатою господарської преси, через що одні часописи за кілька років, навіть місяців, припиняли існування, а інші не могли розширити свої наклади. Це свідчить про несформованість з-поміж селянського загалу природної потреби в друкованому слові та недостатнє розуміння його ролі і значення як реального чинника, здатного принести практичну користь у поліпшенні продуктивності праці та особистого добробуту.

Цікаві оцінки і підрахунки з цього приводу висловив багаторічний очільник «Сільського господаря» та визначний речник економічного просвітництва Є. Храпливий. З одного боку, говорячи про значення часопису в житті хліборобів, діяч стверджував: «Він був їм учителем, що йшов у далекі закутки нашого краю... ніс світло науки під селянські стріхи» [10]. А з приводу чвертьстолітнього ювілею органу товариства відзначав: «...це наша господарська історія»; це головний «осередок української господарської справи» [10].

Згідно з обчисленнями Є. Храпливого, на 1,5 млн українських селян «по цьому боці Збруча» припадало 11 тис. його примірників, тобто одне число на 140 господарств. Причому це досягалося завдяки «дешевизні часопису»: передплата на нього становила 3 зл. на рік, що дорівнювало вартості двох курок або трьох кіп яєць, або 15 кг збіжжя, чи 3-4 пачок тютюну [10].

Брак передплатників, відтак нестача фінансування — головний стримуючий фактор розвитку української, зокрема й господарської, преси за досліджуваного періоду, позаяк вона виходила переважно як приватна ініціатива громадських діячів. Таким першим і показовим прикладом стала «Газета господарська», яка вже «на 11 числі» опинилася в глибокій кризі. У заяві редакції з цього приводу зазначалося: «Замість тисячів, ані соток передплатників не має — а на 20 тисяч Русинів-хліборобів в Галичині ледве один передплатник припадає» [6]. Не виправили становища всі подальші переконання в потребі існування часопису, що для «піднесення... добробуту і поліпшення своєї долі» він повинен бути в кожному господарстві, в кожній читальні [3].

Уживалися різні заходи задля збільшення числа передплатників. До прикладу, «Український пасічник» організував «ланцюг передплати», коли один пасічник запрошував через журнал свого товариша, щоб той його передплатив. Актив-

но практикувалися різні пільги постійним передплатникам, яких також «мотивували роздачею насіння», різними видами страхування та іншими видами заохочень. Найчастіше редакції вдавалися до зменшення цін на передплату, що нерідко призводило до зворотних наслідків, позаяк вони ставали нижчими за собівартість і видавничі проекти, зазнавали фінансового краху.

З іншого боку, зважаючи на запити та культурний рівень читачів, удосконалювалися змістовий рівень, поліграфічне оформлення часописів. Постійно зростали їхні обсяги, до прикладу, «Господарська часопись» за 1910-1918 рр. збільшилася з 8, 12, 16, 20 й до 24 сторінок. Обсяг річників часопису «Український город і дріб» за два роки зріс зі 104 до 160 сторінок.

Матеріали періодичних видань подавалися простою доступною мовою, а іноді були написані у форматі діалектів. При верстці використовували великі й дрібні шрифти, а в самому тексті важливі положення виокремлювали курсивом; примітки виносили вниз шпальти та подавали дрібним шрифтом. Фактично всі господарські часописи були ілюстровані світлинами, малюнками, схемами, що давало змогу самостійно опанувати поради і нові технології з удосконалення різних сфер господарської життєдіяльності.

Так, у часописі «Сільський господар» рубрику «Листи господарів-практиків» (фігурувала під різними назвами) вів доцент Української господарської академії в Подєбрадах В. Доманицький. У ній значну частину матеріалу становили розповіді про те, чого селяни змогли досягти завдяки порадам, які віднайшли у виданні. У «Кооперативному молочарстві» розділ «Дописи з краю» існував у вигляді листування між селянами та фахівцями, які давали практичні поради з догляду за тваринами, а також розповідей самих селян про свої досягнення.

Ці та інші заходи сприяли тому, що з кожним роком зростала читацька аудиторія та гурт дописувачів «Українського пасічника». На 1937 р. часопис мистив матеріали від 80 співробітників, тобто можна говорити про формування колективу однодумців, з'єднаних спільною ідеєю — «жадобою до взаємопізнання» і вивчення кращих технологій.

Не лише фахові та наукові, а й масові господарсько-просвітницькі часописи друкували аналітичні матеріали з проблем європейської та державної економічної політики, у простій і доступній формі викладаючи її сутність та значення для життєдіяльності селянських господарств. Поширення

основ економічних знань особливо стимулювали переломні події, пов'язані із завершенням Першої світової війни, виникненням загальної світової кризи 1929-1932 рр. тощо. Так, на шпальтах «Сільського господаря» систематично з'являлися статті В. Доманацького, М. Каплистого, О. Марківа, Ю. Павликовського, М. Твордила, М. Хом'яка та інших відомих економістів і громадських діячів, які, розкриваючи стан економіки та причини економічних криз, висвітлювали їхній безпосередній вплив на окремі господарства і соціальне становище селянства. Роз'яснювалися шляхи, форми і засоби боротьби дрібних господарств із цими негараздами. Подібний характер мали публікації у спеціалізованих профільних часописах.

Отже, важливим чинником суспільно-політичного життя української громадськості Західної України початку ХХ сторіччя в процесі її національного пробудження та боротьби за державну незалежність (зокрема, господарсько-економічну), підвищення господарської культури українців, поширення економіко-правових знань стала періодика, без якої, власне, неможливий національно-культурний поступ будь-якої нації. Подальшого дослідження потребують двомовні часописи зазначеного спрямування, які виходили в регіоні за досліджуваного періоду.

Література

1. А.І. Про хліборобську освіту / А.І. // Самопоміч. — 1909. — Ч. 7. — С. 4.
2. А.М. Треба фахівців чи ні? / А. М. // Кооперативне молочарство. — 1936. — Ч. 6. — С. 15.
3. До наших Читателей // Господарь и промышленникъ. — 1881. — Ч. 23. — С. 1.
4. Животко А. Історія української преси / Аркадій Животко. — К.: Наша наука і культура, 1999. — 360 с.
5. Жук А. Українська господарсько-кооперативна преса / Андрій Жук // Господарсько-кооперативний часопис. — 1931. — Ч. 1-2. — С. 8.
6. Заява від видавництва // Газета господарська. — 1901. — Ч. 11-12. — С. 1.
7. Українські часописи Львова 1848-1939 рр. Історико-бібліографічне дослідження: у 3 т. Т. 3. 1920-1928 рр. / упор. М. М. Романюк, М. В. Галишко. — Львів: Світ, 2003. — 909 с.
8. Холевчук М. Ширім сільськогосподарську освіту / М. Холевчук // Сільський Господар. — Львів, 1929. — Чис. 20. — С. 2-4.
9. Храпливий Є. 25 літ часопису «Сільський господар» / Є. Храпливий // Сільський господар. — Львів, 1939. — Ч. 10-11. — С. 182-185.

10. Храпливий Є. Місяць українського часопису і наше селянство / Є. Храпливий // Сільський господар. — 1932. — Ч. 20. — С. 250-252.

В начале XX ст. в Западной Украине периодические издания стали универсальным фактором распространения хозяйственно-кооперативных знаний украинцев. Это и общественные издания, и специальные хозяйственно-просветительские журналы, и хозяйственно-кооперативные журналы, которые освещали отдельные отрасли сельского хозяйства и подходы, формы, методы и средства распространения знаний в той или иной области, знакомили с новейшими методами хозяйствования.

Ключевые слова: хозяйственно-экономическая культура, периодические издания, журнал «Сільський господар».

H. V. Bilavych

The Role of Periodicals in the Spread of Cooperative Economic Knowledge of Ukrainians (Western Ukraine, early XX century)

Precarpathian National University, the Ministry of Education and Science of Ukraine (Ivano-Frankivsk, Ukraine).

In the early twentieth century in Western Ukraine, periodicals have become a universal source of economic and cooperative knowledge for Ukrainians. These periodicals include public, special, economic and educational journals, and economic-cooperative magazines that covered individual industries and agriculture community's approaches, forms, methods and means for the dissemination of knowledge in a particular area, familiarize with the latest methods of farming. Chronologically in their development two main periods are distinguished. The first — the last third of the XIX — 1914, when there are the first business magazines that are looking for their own «face» among public periodicals. The second period covers the 1920-1930's, when in the new social conditions, their modernization occurs and they are elevated to a new qualitatively level. Some magazines such as «Silskyi Hospodar», «Ukrainskyi Pasichnyk», «Hospodar», «Economist» etc. have played an important role in the increase of Ukrainian economic culture.

Keywords: business and economic culture, periodicals, «Silskyi Hospodar» magazin.

References

1. A. I. (1909). Pro khliborobsku osvitu [About farmer's education]. Samopomich, 7, 4.
2. A. M. (1936). Trebamaty fakhivtsiv [There should be specialists]. Kooperatyvne molocharstvo, 6, 15.
3. (1881). Do nashykh Chitatelei [To our Readers]. Hospodar i promyshlennik, 23, 1.
4. Zhyvotko, A. (1999). Istorია ukrainiskoi presy [The history of Ukrainian press]. Kyiv: Nasha nauka i kultura.
5. Zhuk, A. (1931). Ukrainaska hospodarsko-kooperatyvna presa [Ukrainian farmer-cooperative press]. Hospodarsko-kooperatyvnyi chasopys, 1-2, 8.
6. (1901). Zaiava vid vydavnytstva [An announcement from the editorship]. Hazeta hospodarska, 11-12, 1.

7. Romaniuk, M. M. & Halushko, M. V. (Comp.). (2003). *Ukrainski chasopysy Lvova 1848-1939: Vol. 3. — 1920-1928* [Ukrainian journals of Lviv 1848-1939]. Lviv: Svit.
8. Kholevchuk, M. (1929). *Shyrim silskohospodarsku osvity* [Disseminate farmer education]. *Silskyi Hospodar*, 20, 2-4.
9. Khraplyvyi, Ye. (1939). *25 lit chasopysu «Silskyi Hospodar»* [25 years of the journal «Silskyi Hospodar»]. *Silskiy Hospodar*, 10-11, 182-185.
10. Khraplyvyi, Ye. (1932). *Misiats ukrainskoho chasopysu* [A month of Ukrainian magazine]. *Silskyi Hospodar*, 20, 250-252.